MARKAZIY OSIYODA UMUMIY MA’NAVIY-AXLOQIY QADRIYATLAR VA MINTAQAVIY BARQARORLIKNI MUSTAHKAMLASHNING IJTIMOIY MEXANIZMLARI

Sevara G‘ayratovna Raximova
O‘zDJTU, Siyosiy fanlar kafedasi
mustaqil tadqiqotchisi
gsevara1983@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Markaziy Osiyo mintaqasida umumiy tarixiy-madaniy meros, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy barqarorlik o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Globallashuv, geosiyosiy o‘zgarishlar va zamonaviy ijtimoiy munosabatlar transformatsiyasi sharoitida mintaqa davlatlari o‘rtasida ishonch, hamjihatlik va o‘zaro anglashuvni mustahkamlashda ma’naviy omillarning ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, tarixiy xotira, umumiy madaniy meros, bag‘rikenglik, diniy konfessiyalararo muloqot va avlodlararo ma’naviy davomiylikning mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirishdagi o‘rni asoslangan. Tadqiqot natijasida ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning mintaqaviy barqarorlikni ta’minlashdagi integrativ, kommunikativ va ijtimoiy-regulyativ funksiyalari aniqlangan hamda ularni rivojlantirishga doir takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo, mintaqaviy barqarorlik, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar, tarixiy xotira, umumiy madaniy meros, ijtimoiy ishonch, bag‘rikenglik, mintaqaviy hamkorlik, ijtimoiy birdamlik.

Kirish. XXI asrda geosiyosiy jarayonlar, globallashuv va ijtimoiy-madaniy transformatsiyalar Markaziy Osiyoda barqaror taraqqiyotning ma’naviy-axloqiy asoslarini chuqur tadqiq etishni taqozo etmoqda. Tarixan mushtarak sivilizatsion makon sifatida shakllangan mintaqa xalqlarining umumiy madaniy merosi, tarixiy xotirasi va qadriyatlar tizimi o‘zaro hamkorlik hamda ijtimoiy birdamlikning muhim omili hisoblanadi.

Markaziy Osiyoning tarixiy taraqqiyotida Buyuk ipak yo‘li, ilmiy-ma’rifiy aloqalar va madaniyatlararo muloqot alohida o‘rin egallab, bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat, hamjihatlik va qo‘shnichilik an’analarining qaror topishiga zamin yaratgan. Mazkur meros bugungi sharoitda ham mintaqa davlatlari o‘rtasidagi ishonch va hamkorlik munosabatlarini rivojlantirish uchun muhim ijtimoiy-ma’naviy resurs bo‘lib xizmat qiladi. Shu jihatdan, mintaqaviy barqarorlikni faqat siyosiy kelishuvlar va iqtisodiy manfaatlar doirasida emas, balki xalqlarni birlashtiruvchi ma’naviy-

DOI: 10.5281/zenodo.24284453

axloqiy qadriyatlar, tarixiy mushtaraklik va ijtimoiy mas’uliyat bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganish zarur. Demak, umumiy ma’naviy merosning zamonaviy hamkorlik tamoyillari bilan uyg‘unlashuvi Markaziy Osiyoda uzoq muddatli barqarorlikni ta’minlashning muhim ilmiy-nazariy va ijtimoiy asoslaridan biridir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini tarixiylik, tizimli tahlil, tarixiy-qiyosiy, institutsional va sivilizatsion yondashuvlar tashkil etadi. Tarixiylik metodi orqali Markaziy Osiyo xalqlarining mushtarak ma’naviy merosi va o‘zaro madaniy aloqalarining shakllanish jarayonlari o‘rganildi. Tizimli tahlil yordamida ma’naviy-axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy ishonch va mintaqaviy hamkorlik o‘rtasidagi munosabatlar aniqlashtirildi. Shuningdek, xalqaro tashkilotlarning hujjatlari, mintaqaviy hamkorlikka oid siyosiy-huquqiy materiallar va ijtimoiy barqarorlik nazariyalaridan foydalanildi. Xususan, E. Dyurkgeymning ijtimoiy birdamlik haqidagi qarashlari hamda R. Putnamning ijtimoiy kapital konsepsiyasi tadqiqotning nazariy asoslarini shakllantirishda muhim metodologik ahamiyat kasb etdi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi Markaziy Osiyoda umumiy ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning mintaqaviy barqarorlikni mustahkamlashdagi o‘rnini aniqlash va ushbu jarayonning ijtimoiy mexanizmlarini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Natijalar va muhokama. Markaziy Osiyo xalqlarining tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan ma’naviy-axloqiy qadriyatlar mintaqaning ijtimoiy yaxlitligini ta’minlashda muhim omil bo‘lib kelgan. O‘zbek, qozoq, qirg‘iz, tojik va turkman xalqlarining tarixiy-madaniy aloqalari, urf-odatlari, an’analari va ma’naviy qarashlarida o‘zaro yaqinlik mavjud. Ushbu yaqinlik, eng avvalo, oila va qarindoshlik munosabatlari, mahalla va jamoa an’analari, mehmondo‘stlik, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, o‘zaro yordam va hamjihatlik kabi qadriyatlarda namoyon bo‘ladi.

Mazkur qadriyatlarning muhim xususiyati shundaki, ular faqat alohida insonlarning xulq-atvorini tartibga solish bilan cheklanmay, kengroq ijtimoiy munosabatlar tizimida ham muvofiqlashtiruvchi vazifani bajaradi. Shu sababli umumiy ma’naviy merosni mintaqaviy hamkorlikning ijtimoiy-madaniy poydevori sifatida baholash mumkin.

E. Dyurkgeymning ijtimoiy birdamlik nazariyasida jamiyatning yaxlitligi umumiy qadriyatlar, ijtimoiy me’yorlar va o‘zaro munosabatlar bilan izohlanadi [1]. Ushbu nazariy yondashuv Markaziy Osiyo xalqlari o‘rtasidagi tarixiy va madaniy yaqinlikni tahlil qilishda ham muhim ahamiyatga ega. Chunki umumiy qadriyatlar turli davlatlar va jamiyatlar vakillari o‘rtasida o‘zaro anglashuv va hamkorlik muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, mintaqaviy barqarorlikni faqat tarixiy yaqinlik bilan izohlash yetarli emas. Zamonaviy sharoitda ushbu yaqinlikni amaliy hamkorlik, o‘zaro manfaatlarni hisobga olish, davlatlar suvereniteti va xalqlarning milliy o‘ziga xosligini hurmat qilish tamoyillari bilan mustahkamlash zarur.

Markaziy Osiyoda mintaqaviy barqarorlikni mustahkamlashda, birinchi navbatda, tarixiy xotira va umumiy madaniy meros muhim o‘rin tutadi. Buyuk ipak yo‘li, qadimiy shaharlar, ilm-fan markazlari, me’moriy obidalar va ma’rifiy an’analar mintaqa xalqlarining umumiy tarixiy taraqqiyotini aks ettiradi.

Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, Termiz, O‘sh, Turkiston, Marv va boshqa tarixiy markazlar nafaqat alohida xalqlarning, balki butun mintaqaning sivilizatsion taraqqiyotida muhim iz qoldirgan. Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Abu Mansur Moturidiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy kabi allomalar ilm-fan, ma’rifat, axloq va insonparvarlik taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shgan. Ularning ilmiy va ma’naviy merosini zamonaviy sharoitda o‘rganish mintaqa xalqlari o‘rtasidagi madaniy yaqinlikni mustahkamlash, yosh avlodda umumiy tarixiy xotira va o‘zaro hurmat tuyg‘ularini rivojlantirishga xizmat qiladi.

UNESCOning 2003-yildagi Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to‘g‘risidagi konvensiyasida madaniy merosning avloddan avlodga o‘tishi, jamoalar tomonidan qayta yaratilishi va ularda o‘zlik hamda uzviylik hissini shakllantirishdagi ahamiyati e’tirof etilgan [2]. Mazkur xalqaro yondashuv Markaziy Osiyo xalqlarining umumiy nomoddiy merosini saqlash va rivojlantirishning nazariy asoslarini mustahkamlaydi.

Mintaqaviy barqarorlikni ta’minlashning navbatdagi muhim sharti davlatlar va xalqlar o‘rtasidagi ijtimoiy ishonchni mustahkamlashdir. R. Putnamning ijtimoiy kapital nazariyasida ishonch, hamkorlik va o‘zaro aloqalar jamiyatning jamoaviy imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim resurs sifatida baholanadi [3].

Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi hamkorlikni faqat hukumatlararo munosabatlar bilan cheklamasdan, ilmiy, madaniy, ta’limiy va jamoatchilik aloqalari orqali ham rivojlantirish lozim.

Xususan, universitetlararo hamkorlik, qo‘shma ilmiy loyihalar, talabalar almashinuvi, tarixiy-madaniy ekspeditsiyalar, xalqaro konferensiyalar va madaniy tadbirlar mintaqa xalqlari o‘rtasidagi o‘zaro anglashuvni kuchaytiradi. Bunday aloqalar tarixiy merosning zamonaviy mazmunini ochib berish bilan birga, yangi avlod vakillarida mintaqaviy hamkorlikka nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Shu jihatdan, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning integrativ funksiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu funksiya turli millat va madaniyat vakillarini umumiy

manfaatlar, o‘zaro hurmat va tinchlik tamoyillari asosida birlashtirishga xizmat qiladi.

So‘nggi yillarda Yangi O‘zbekistonda Markaziy Osiyo davlatlari bilan yaxshi qo‘shnichilik, o‘zaro ishonch va ko‘p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish tashqi siyosatning muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ushbu siyosatning mazmunida mintaqada tinchlik va barqarorlikni ta’minlash, davlatlararo muloqotni kengaytirish, iqtisodiy va madaniy aloqalarni rivojlantirish masalalari muhim o‘rin egallaydi.

2023-yil 11-sentabrda tasdiqlangan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida sog‘lom, bilimli va ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalash, inson salohiyatini rivojlantirish, adolat, qonun ustuvorligi, xavfsizlik va barqarorlikni ta’minlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [4]. Ushbu maqsadlar mamlakat ichki taraqqiyoti bilan bir qatorda mintaqaviy hamkorlik uchun ham muhim ijtimoiy-ma’naviy asos yaratadi.

Bundan tashqari, BMT Bosh Assambleyasining 2022-yil 28-iyuldagi 76/299-son rezolyutsiyasi bilan Markaziy Osiyo “Tinchlik, ishonch va hamkorlik zonasi” deb e’lon qilindi [5]. Mazkur hujjat mintaqada tinchlik, ishonch va hamkorlikni mustahkamlash, xavfsizlikka tahdidlarni birgalikda bartaraf etish, fan, ta’lim, madaniyat va boshqa sohalardagi aloqalarni rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi.
Bu holat mintaqaviy barqarorlikning siyosiy-huquqiy asoslari bilan bir qatorda, ma’naviy-axloqiy omillarini ham rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi. Zero, davlatlar o‘rtasidagi siyosiy kelishuvlarning uzoq muddatli samarasi xalqlar o‘rtasida o‘zaro ishonch va ijobiy munosabatlar shakllanishiga ham bog‘liq.

Bugungi globallashuv sharoitida Markaziy Osiyo davlatlari oldida axborot makonidagi o‘zgarishlar, ijtimoiy qutblashuv, madaniy begonalashuv, tarixiy merosni biryoqlama talqin qilish va yoshlarning ma’naviy dunyoqarashiga ta’sir ko‘rsatuvchi turli omillar bilan bog‘liq muammolar mavjud.

Bunday sharoitda ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning himoyalovchi va moslashtiruvchi funksiyalari kuchayadi. Biroq bu jarayonni tashqi madaniy ta’sirlardan butunlay voz kechish sifatida tushunmaslik kerak. Aksincha, milliy o‘zlikni saqlagan holda umuminsoniy qadriyatlarni qabul qilish, axborotni tanqidiy tahlil qilish va madaniyatlararo muloqotga tayyor bo‘lish zamonaviy ma’naviy taraqqiyotning muhim shartidir.

Shuningdek, diniy bag‘rikenglik va konfessiyalararo muloqot ham mintaqaviy barqarorlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Turli diniy qarashlar va madaniy an’analarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, fuqarolarning e’tiqod erkinligini ta’minlash va o‘zaro anglashuv muhitini rivojlantirish ijtimoiy totuvlikning muhim omillaridan hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari asosida Markaziy Osiyoda ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning mintaqaviy barqarorlikni ta’minlashdagi uchta asosiy funksional yo‘nalishini ajratish mumkin:

1.Integrativ funksiya – umumiy tarixiy xotira, milliy va umuminsoniy qadriyatlar orqali xalqlar o‘rtasida birdamlik va hamjihatlikni mustahkamlash.

2.Kommunikativ funksiya – madaniyatlararo muloqot, ilmiy-ma’rifiy almashinuv va jamoatchilik aloqalarini rivojlantirish orqali o‘zaro ishonchni oshirish.

3.Ijtimoiy-regulyativ funksiya – bag‘rikenglik, adolat, o‘zaro hurmat va mas’uliyat tamoyillari asosida ijtimoiy munosabatlarni muvofiqlashtirish.

Ushbu funksiyalar bir-birini to‘ldiradi va mintaqaviy hamkorlikning ijtimoiy-ma’naviy poydevorini shakllantiradi. Mazkur yo‘nalishda quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

✓ Markaziy Osiyo xalqlarining umumiy tarixiy va madaniy merosini o‘rganishga qaratilgan qo‘shma ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish;

✓ mintaqa universitetlari o‘rtasida tarix, falsafa, ma’naviyat va madaniyat yo‘nalishlarida akademik hamkorlikni kuchaytirish;

✓ yoshlar ishtirokida mintaqaviy tarixiy xotira va madaniyatlararo muloqot loyihalarini tashkil etish;

✓ umumiy nomoddiy madaniy merosni raqamlashtirish va elektron ilmiy platformalar orqali ommalashtirish;

✓ ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning ijtimoiy ishonch va mintaqaviy hamkorlikka ta’sirini baholashga qaratilgan ilmiy monitoring tizimini rivojlantirish.

Xulosa. O‘tkazilgan tahlillar Markaziy Osiyo xalqlarining umumiy tarixiy-madaniy merosi va ma’naviy-axloqiy qadriyatlari mintaqaviy barqarorlikni mustahkamlashning muhim ijtimoiy resursi ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu qadriyatlar tarixiy taraqqiyot davomida xalqlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tartibga solish, hamkorlik va birdamlikni rivojlantirishda muhim vazifani bajargan.

Tadqiqot natijasida mintaqaviy barqarorlikni mustahkamlashda ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning integrativ, kommunikativ va ijtimoiy-regulyativ funksiyalari alohida ahamiyatga ega ekanligi asoslandi. Mazkur funksiyalarning samarali amalga oshishi tarixiy merosni zamonaviy ijtimoiy munosabatlar bilan uyg‘unlashtirish, xalqlar o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlash va madaniyatlararo muloqotni kengaytirish imkonini beradi.

Shuningdek, Yangi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar va Markaziy Osiyo davlatlari bilan yaxshi qo‘shnichilik munosabatlarini rivojlantirish siyosati mintaqaviy ma’naviy hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqish uchun muhim imkoniyatlar yaratmoqda.

Umuman olganda, Markaziy Osiyoda barqaror taraqqiyotga erishish faqat iqtisodiy va siyosiy hamkorlikni chuqurlashtirish bilangina cheklanmasligi, balki umumiy tarixiy xotira, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar, o‘zaro ishonch va ijtimoiy mas’uliyatni mustahkamlash bilan ham uzviy bog‘liq bo‘lishi lozim. Aynan shu omillar mintaqada tinchlik, hamjihatlik va umumiy kelajakni ta’minlashning mustahkam ijtimoiy asosini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. – Москва: Канон, 1996.

2. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 2003. https://ich.unesco.org/en/convention

3. Putnam R. D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. – New York: Simon & Schuster, 2000.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. https://lex.uz

5. United Nations General Assembly. Zone of Peace, Trust and Cooperation of Central Asia. Resolution A/RES/76/299. – 28 July 2022. https://digitallibrary.un.org/record/3983321

6. UNESCO. Basic Texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. https://ich.unesco.org/en/basic-texts-00503

7. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Vol. 1. – Boston: Beacon Press, 1984.